

DI MALAKIAS PA MATEUS

Ke ku pasa na 400 anu (mas o menus) disna di tempu di Malakias te na tempu di Nobu Testamentu? Judeia seduba pruvinsia na imperiu di Persia. Judeus ta papiaba lingua aramaiku, ke ta usaba na Babilonia (Mar 5.41; 15.34), ma kusas muda ciu.

Tempu di gregus, 331-165 aK (antis di Kristu)

Rei Alšandri di Gresia toma konta di tudu mundu. Lingua gregu pasa na papiadu na tudu parti. Dipus di mortu di Alšandri, imperiu fika na mon di kuartru kumandanti. Un šef comadu Antíoku Epifâniu bin ataka Jerusalem ku violensia na anu 168 aK, i dana prasa, i sakrifika un purku femia na altar pa kontaminal. I kumpu altar pa deus Jupiter, i tuji jinti fasi kultu na templu, i tuji tamba sirkunsison di mininus macu, i dana tudu kopias di Skrituras ku ojadu, i trata judeus mal dimas. (Dan 8.9-12)

Un saserdoti comadu Matatias Makabeu risisti. Dipus ki muri, si fiju Judas ku utrus di familia e kontinua luta. Judas toma Jerusalem, i purifika templu, i dedikal. Kada anu judeus ta lembra di ki kusa na festival di dedikason (Jon 10.22). Judas bin sedu saserdoti, suma tamba šef sivil. Pa sen anu di independensia omis di si jorson bin kontinua guberna Judeia.

Tempu di romanus, 63 aK

Dipus de toma konta di tera, romanus pui un edomeu, Antipater, pa i sedu gubernadur. Si fiju, Erodis, torna kumpu templu pa ngaña fabur di judeus. I el ku manda mata mininus na Belen.

Utru kusas ku kontisi

“Kanon” di Beju Testamentu, ku sedu lista sertu di librus ku setadu suma palabra sagradu di Deus, i fiksadu, talves na tempu di Esdras. Setenta omi traduzil na lingua gregu (Septuajinta). I tenba mas katorzi libru ku comadu apokrifus.

Sinedriu formadu, ku sedu Konseliu mas altu di judeus, ku setenta membru. Presidenti seduba šef di saserdotis.

Kasas di juntamentu (sinagogas) kumpudu na tudu parti. Manga di judeu ku pajiga na utru teras e kumpu se kasas di juntamentu tamba.

Jinti ku konverti di utru riližion pa judaismu e comadu prosélitus.

Jinti ku seta kustumus di gregus e comadu saduseus. Manga di saserdoti seduba di ki grupu.

Fariseus i jinti ku lutaba pa guarda Lei di Moisés, pa kaba ku kustumus gregu.

Pursoris di lei ta kopiaba, e nsina Skrituras, ma utrota e ta buriba, e nsina mandamentus di omis (Mar 7.1-13).

Pas tenba na tempu di imperiu romanu. Bon stradas yabridu na tudu ladu. Asin Deus purpara mundu pa palabra di Bon Noba pudi kuri kinti-kinti pa tudu parti. GÁLATAS 4.4